

The effect of environmental factors on Susa pottery of ancient Iran

 10.22034/jivsa.2024.420438.1073

ISSN (P): 2980-7956

ISSN (E): 2821-2452

Fatima Shakuri*

*Corresponding Author: Fatima Shakuri Email: shakorim630@gmail.com

Address: Master's student, Department of Art Research, Faculty of Art, Al-Zahra University, Tehran, Iran

Citation: Shakuri, F. (2024), The effect of environmental factors on Susa pottery of ancient Iran, *Journal of Interdisciplinary Studies of Visual Arts*, 2024, 2 (4), P. 77-90

Received: 18 October 2023

Revised: 25 January 2024

Accepted: 18 March 2024

Published: 20 March 2024

Abstract

Susa was one of the oldest human settlements and the center of Elam civilization. This civilization has been studied by many archaeological groups due to its pioneering in art and ancient structures. One of the most important findings of the material heritage of this region is the patterned pottery. In the samples obtained from the pottery, various geometrical, plant, animal and human motifs can be seen, having important concepts and themes. At the first look at the concept of these motifs, the relationship between the writers and nature can be seen, and the research of this research was also aimed at answering the causes of the emergence of, and understanding, the concepts of the mentioned motifs. Also, "Has the influence of the various characteristics of Susa on the design of pottery been discussed? Has the role of rivers near Susa been investigated in the morphology of pottery? The issue of the influence of environmental factors on the life cycle and its manifestation symbolically in the pottery motifs expresses the experiences and life flows of ancient times, but for the correct understanding of these issues, the need for more research is felt in the relevant issue. The research sheds light on the hidden aspects of the position and culture of ancient Susa civilization. After explaining the topics and linking them with environmental factors, it is concluded that factors such as: the existence of rivers with water, fertile lands, high mountains and the creation of silt due to erosion (water and wind) in Khuzestan plain has had a direct influence on pottery designs and art. From the obtained pottery, this research has used the historical-analysis method in analyzing the meanings of the elements that are symbolically and abstractly depicted and has used the library-document method to collect the sources.

Keywords: Susa, motifs, pottery, symbol, nature

* Master's student, Department of Art Research, Faculty of Art, Al-Zahra University, Tehran, Iran

1. Introduction

Using the science of archeology, we find out that the ancient area of Susa (or Shush), located in the north of Khuzestan, was extremely important in terms of history and ancient artifacts. Susa civilization with an age of more than eight thousand years BC is considered one of the first origins of engraved pottery in archeology. Pottery found in this area is decorated with various motifs such as: geometric motifs, plant motifs, animal motifs and human motifs. Of course, the patterns, structure and type of pottery have undergone changes and transformations in relation to different historical periods due to factors, one of which is the environmental factor. In this article, with the description of the geographical-biological situation of ancient Susa, the introduction and study of the pottery motifs is done. Also, the use of these motifs is investigated in order to understand the feelings of the past tribes of the surrounding nature, and the level of thought of those tribes is expressed from the motifs left behind.

2. Research Review

One of the important sources for the study of ancient Susa is a book by Pope Phyllis Akerman titled *A Tour of Iranian Art from Prehistory to Today* written by Korosh Parham (1386) which describes the history of Iran's ancient developments and findings. In creating works of art, he looked at the origin of human behavior and creation. In Master's thesis in the field of painting titled *Examination of Form and Role in Susa Pottery* written by Donya Pash Rashid (2013), the third chapter, the geographical and historical location of Susa region is examined and then the concepts of pottery are examined. Each pattern is analyzed separately. Another work titled "Examination of Prehistoric Pottery Patterns in the Susa Plain until the beginning of writing" is the research of Kasri Hassanabadi (2013) which had a special look at the ancient sites of Susa and the types of pottery discovered in the fourth and fifth chapters. This work, with its explanations and summaries of scientific and artistic achievements, has left significant information in the current research process. The book *Art and Art of Pottery* written by Faiq Tawhidi (1387) is generally an expression of the history of the origin and the method of making types and designs of pottery as a title for the lesson unit "Technique of Pottery Art". Another book that has been a pioneer in this field is *Primitive Pottery of Iran* written by Georges Contenot (1380) and translated by Gilbert Sadiqpour. The mentioned books have been close and helpful to the article in studying the pottery process, the type and form of pottery in many ways.

3. Research Methodology

Among the civilizations of ancient Iran, the Susa region is of great importance due to its special geographical conditions and the discovery of various cultural heritage works. Pottery with different designs have been observed in the obtained samples. These designs include: geometric, animal and plant motifs. Looking at these designs, different concepts and themes can be seen which are the result of different factors. In this research, in order to describe the effect of environmental factors on Susa pottery, related books, articles and theses were examined and content analysis was done by collecting a library of existing documents related to ancient finds. The basis of the current research is descriptive-analytical.

4. Research Findings

The city of Susa (or Shush) is one of the oldest cities in the world. Archaeological excavations have estimated the age of this area to be around 9000 years BC. This city has been a fertile plain for early human habitation due to the existence of rivers full of water and fertile soil. With the developed settlements of early humans and the beginning of agriculture, the first agricultural center of the world is formed. Among the factors involved in the change and transformation of the soil surface of Khuzestan, we can mention wind erosion due to the movement of sands and water erosion by rivers. These factors have joined hands to provide a suitable platform in the field of providing soil, water and flowing sand for the creation of pottery art and industry. Pottery production began in Susa in the fifth millennium BC. Early humans had many dreams to express in close connection with nature. Therefore, to express their observations, they turn to drawing natural motifs on pottery. In these typographies, mankind uses straight, slanted and curved lines. It does not take long for him to start composing lines and drawing patterns. Each of these designs expresses a special meaning and concept. Geometric motifs such as square, circle, rhombus, triangle, etc. are among the most common motifs used in pottery. The geometric pattern of the circle is a sacred symbol and a sign of the soul. In drawing a circle, potters visualized the sign of the moon and the rising and setting of the sun. The triangle shape is a symbol of one of the four elements and refers to soil. This symbol causes the growth of plants and protects the survival of creatures on earth. In Susa terracotta designs, square, square, and rectangular shapes are sometimes seen. The square pattern on the pottery, due to its four corners, is a symbol of the four elements

of nature. The shape of a rectangle with curved lines in the middle is a symbol of irrigation and agriculture and indicates the existence of rivers in the land of Susa. In a group of pottery, plant motifs such as wheat clusters, cypresses and trees with different foliage have been observed. Plant motifs on earthenware have been a symbol of forest, growth and life expectancy. Plants have been revered and sacred for the people of Susa. Animal motifs of Susa pottery include abstract forms of animals such as: long-necked blue chickens with long legs, There are fishes, snakes, goats, and storks. The ancient people believed that the mountain goat with its curved horns is related to the moon and rain. It is a symbol of asking for rain and abundance of blessings and water. The drawing of birds with an exaggerated form is a symbol of continuous rain, abundance of water and the growth of plants in the beliefs of the people of ancient Susa. The shape of the snake on the pottery vessels of ancient Susa is one of the motifs known as the protector of trees and the moon. The role of the snake is a symbol of water. The shape of a kind of dog is drawn on Susa pottery which is a symbol of water.

5. Conclusion

The discoveries and documents obtained from ancient Susa have proven the carved pottery in its earliest form. This ancient civilization has made an increasing progress in producing art and pottery structures. Ancient societies considered art as a means to express thought and thinking because in the absence of writing knowledge, the only means of expression is drawing motifs. In these works, the ancient man has displayed his search of, and close relationship with, the surrounding environment. An environment in which natural factors such as favorable and high-quality soil, favorable water through many rivers and abundant rainfall have created a fertile plain as the world's first agricultural center and a relationship that seeks to express belief

and prayer; it is the life cycle. Of course, it should be noted that the simplification and abstraction of various motifs is indicative of the worldview of an ancient culture. A culture that has geometric plant, animal and human motifs drawn on its pottery is a sign of the deep influence of environmental factors in its life. In the symbolic images, plant motifs such as cypress or wheat ears on the earthenware represent the cultivation of plants and fruits in this area due to the presence of the rivers of Susa. Square geometric motifs of earthenware are a symbol of agricultural land and especially its middle wavy lines are a symbol of irrigation and agriculture in it. Also, the wavy lines drawn under the feet of the long-necked birds represent the rivers that have brought abundance in agricultural products and the accumulation of aquatic organisms. In this way, the influence of the diverse characteristics of Susa has established a close and deep relationship with the pottery morphography. As mentioned in the analysis of the pottery designs, the primitive man tried to get rid of his anxieties and fears by mastering nature and fulfilling his desires with the help of the four elements of water, wind, soil and light.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approve of the content of the manuscript and agree on all aspects of the work.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all of those who have generously extended their assistance and guidance in this paper.

تأثیر عوامل زیست محیطی در سفالینه‌های شوش ایران باستان

ISSN (P): 2980-7956

ISSN (E): 2821-2452

doi:10.22034/jivsa.2024.420438.1073

فاطمه شکوری*

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۷/۲۷

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۱۲/۲۸

چکیده

شوش یکی از کهن‌ترین سکونت‌گاه‌های انسان و مرکز تمدن ایلام بوده است. یکی از مهم‌ترین یافته‌های میراث مادی این منطقه، سفالینه‌های منقوش است. در نمونه‌های به‌دست‌آمده از سفالینه‌ها، نقوش مختلف هندسی، گیاهی، حیوانی و انسانی مشاهده می‌شود که دارای مفاهیم و مضامین مهمی هستند. در نگاه نخست، تحقیقات این پژوهش به دنبال پاسخگویی به علل پیدایش و درک مفاهیم نقوش مذکور بوده است؛ همچنین به تأثیر ویژگی‌های متنوع شوش بر نقش‌اندازی سفالینه‌ها پرداخته شده است و نقش رودخانه‌های مجاور شوش در اشکال‌نگاری سفالینه‌ها مورد بررسی قرار گرفته است. موضوع تأثیر عوامل زیست محیطی بر چرخه زندگی و بروز آن به صورت نمادین در نقوش سفالینه‌ها بیانگر تجربیات و جریان‌ات زندگی ادوار کهن است. تجربیات و جریان‌اتی که سرشار از احساس و تلاش برای غلبه بر ناملایمات و تسلط بر طبیعت است، اما برای درک درست این مسائل ضرورت پژوهش هرچه بیشتر در موضوع مربوطه احساس می‌شود؛ پژوهشی که موجب روشن شدن زوایای پنهانی از موقعیت و فرهنگ تمدن شوش باستان می‌گردد. پس از توضیح مباحث و پیوند دادن آن‌ها با عوامل زیست محیطی، چنین نتیجه گرفته می‌شود که عواملی مانند: وجود رودخانه‌های پرآب، زمین‌های حاصلخیز، کوه‌های مرتفع و ایجاد خاک رس بر اثر فرسایش (آبی و بادی) در دشت خوزستان تأثیر مستقیمی در نقوش و هنر سفالگری داشته است. بر روی سفالینه‌ها، نقوش انتزاعی گوناگونی از جمله: سرو، پرندگان گردن‌دراز و... دیده می‌شود که این پژوهش در تحلیل معانی عناصر تصویر شده به صورت نمادین و انتزاعی، از روش تاریخی تحلیلی استفاده کرده و برای گردآوری منابع از شیوه کتابخانه‌ای اسنادی بهره گرفته است.

کلیدواژه‌ها: شوش، نقش، سفالینه، نماد، عوامل زیست محیطی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه الزهراء (س)، تهران، ایران* shakorim630@gmail.com

با بهره‌گیری از علم باستانشناسی درمی‌یابیم که منطقه باستانی شوش، واقع در شمال خوزستان، از نظر تاریخی و آثار باستانی دارای اهمیت فوق‌العاده‌ای بوده است. قدمت این منطقه که به دلیل وجود سه رودخانه بزرگ و حاصلخیزی آن، محل سکناي کشاورزان اولیه بوده است به بیش از هشت هزار سال قبل از میلاد برمیگردد و تمدن شوش که در کرانه رودخانه «شائور» در هزاره ششم قبل از میلاد بنا گردیده است، یکی از اولین خاستگاه سفالینه منقوش در باستانشناسی محسوب میشود. سفالینه‌هایی یافته شده از این منطقه با نقوش گوناگون چون: نقوش هندسی، نقوش گیاهی، نقوش جانوری و نقوش انسان تزئین شده‌اند؛ البته نقوش، ساختار و جنس سفالینه‌ها نسبت به ادوار مختلف تاریخی به سبب عواملی دست‌خوش تغییر و تحولات میشود که یکی از آن‌ها، عامل زیست‌محیطی است. در این مقاله با توصیف موقعیت جغرافیایی زیستی شوش باستان به معرفی و مطالعه نقوش سفالینه‌ها پرداخته میشود و همچنین کاربرد این نقوش در راستای درک احساسات اقوام گذشته از طبیعت پیرامون مورد بررسی قرار میگیرد و سطح تفکر و اندیشه آن اقوام از نقوش برجای‌مانده بیان میگردد.

از آنجاکه ظروف سفالین پرکاربردترین شی در روزگار باستان بوده است و در جنبه‌های گوناگون زندگی اقوام گذشته مورد استفاده قرار می‌گرفته است، جلوه‌گر سطوح مختلف زیست، باور، احساس و به‌طورکلی فرهنگ و اقتصاد منطقه به شمار میرود. بنابراین اهمیت تحقیق در این خصوص آشکار میشود و با توجه به غنای آثار باستانی در دشت شوش که بیشتر آن‌ها دست‌نخورده باقی مانده است و با نگاهی به موقعیت باستانی جغرافیایی و مدارک گران‌بهای موجود، ضرورتی در کاوش‌های باستان‌شناسی آینده برای شناسایی هرچه بیشتر نسبت به دوران کهن را می‌طلبد؛ زیرا علت پیدایش نقوش بر روی سفالینه‌ها دارای جایگاهی مهم است و با بیان ارزشگذاری آن در برهه‌های گوناگون بشری ضرورت تحقیق و تفحص را دارد. با توجه به سوابق سفالینه‌های منقوش به این پرسش می‌رسیم که علت پیدایش هر یک از این نقوش چه بوده است؟ و اینکه وجود رودخانه در شوش، چه تأثیری را در اشکال‌نگاری روی سفالینه‌ها به همراه داشته است؟ ویژگی‌های متنوع طبیعی شوش چه نقشی در هنرآفرینی عناصر ترسیمی سفالینه‌ها ایفا کرده است؟ این پژوهش با بررسی کتب، مقالات و پایان‌نامه‌های مرتبط و تحلیل محتوا با شیوه فیش‌برداری و گردآوری کتابخانه‌ای اسنادی از مدارک موجود از یافته‌های باستانشناسی و جغرافیایی طبیعی صورت گرفته است.

۱-۱. پیشینه پژوهش

در شمال دشت خوزستان، شهری به نام شوش قرار گرفته است که یکی از قدیمی‌ترین شهرهای جهان است. شهر شوش مرکز ثقل و حل تلاقی فرهنگ‌های باستانی فلات ایران و دشت بین‌النهرین و تختگاه امپراتوری کهن دولت ایلام بوده است. در شهر شوش از اواخر هزاره ۵ ق. م تا ۶ قرن هجری قمری، یعنی حدود هفت هزار سال فرهنگ و مدنیت استمرار داشته است. حفاری‌های باستان‌شناسی نشان می‌دهد که قدمت این منطقه به ۹۰۰۰ سال پیش از میلاد بازمیگردد. از استقرار و اجتماعات اولیه آثاری برجای‌مانده که اکنون به‌صورت تپه‌های گوناگون باستانی کشف شده است. این تپه‌ها شامل: تپه جعفرآباد، تپه جوی در شمال تپه جعفرآباد، تپه بند بال، بوهلان و تپه معروف آکروپل شوش از تپه‌های معروف پیش‌ازتاریخ منطقه شوش هستند. دوران پیش‌ازتاریخ دشت خوزستان با توجه به آثار به‌دست‌آمده به ترتیب قدمت عبارت‌اند از: دوران قبل از

ساخت سفال، دوران آغاز استقرار در دهکده‌ها، دوره عتیق اول، دوره عتیق دوم، دوره عتیق سوم، دوران استقرار در دهکده‌ها، دوره قدیم، دوره متوسط، دوره جدید و دوره پس از استقرار در دهکده‌ها (اوروک) (نگهبان، ۱۳۸۰، ص. ۱۴۷).

جست‌وجوی دامنه‌دار در قلمرو سوابق مربوط به هنر سفالگری ایران باستان و پیوند میان ادوار تاریخی آثار مهم سفالگری و تأثیرپذیری از موضوعات پیرامونی، نشان میدهد که افزون بر آثار خاستگاه و طبیعت، برداشت‌های مستقیم و غیر مستقیم تجربیات و جریانات زندگی در نقش‌اندازی روی سفالینه دخیل بوده است. این پژوهش به دنبال بررسی تأثیر عوامل زیست‌محیطی بر اشکال‌نگاری روی سفالینه‌های شوش بوده و با روش تحلیلی تاریخی، از طریق گردآوری منابع کتابخانه‌ای اسنادی انجام یافته است. یکی از منابع مهم باری‌بخش در این خصوص کتابی از آتور پوپ- فیلیس اکرم با عنوان *سیری در هنر ایران از دوران پیش‌ازتاریخ تا امروز* (۱۳۸۷)، است که در بیان تاریخی سیر تحولات و یافته‌های باستانی ایران گویای روشنی است و منبعی در نحوه زیست و آفریده‌های بشری به شمار میرود. دنیا پاش‌رشید (۱۳۹۲) در پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد خود با عنوان «بررسی نقش و فرم در سفالینه‌های شوش» جغرافیای تاریخی و موقعیت جغرافیای منطقه شوش را بررسی کرده و در ادامه مفاهیم نقوش سفالینه‌ها هریک به تفکیک انواع آن به طور مبسوط مورد مطالعه قرار داده است.

کسرا حسن‌آبادی (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «بررسی نقوش سفالینه‌های پیش‌ازتاریخ دشت شوش تا آغاز نگارش» به مطالعه عناصر اقلیمی، توپوگرافی، ژئومورفولوژی زمینه‌ای خوزستان پرداخته است فصل چهارم و پنجم این پژوهش به‌ویژه به محوطه‌های باستانی شوش و گونه‌های سفالی یافته شده اختصاص دارد. این اثر با توضیحات و خلاصه دستاوردهای علمی و هنری، اطلاعات قابل توجهی پیشروی قرار داده است. کتاب *فن و هنر سفالگری* نوشته فائق توحیدی، به‌طورکلی، بیانی از تاریخچه پیدایش و روش ساخت، جنس و نقوش سفال به‌صورت سرفصلی برای واحد درس «تکنیک هنر سفالگری» نگاشته شده است. کتاب دیگری که در این زمینه راه‌گشا بوده است کتاب *سفالگری/تندایی/ایران* نوشته ژرژ کوتننو (۱۳۸۰) به ترجمه ژیلبرت صدیق‌پور است.

کتاب یادشده در مطالعه روند سفالگری، جنس و شکل سفالینه در بسیاری از جهات به مقاله نزدیک و یاری‌گر بوده است.

۱-۲. روش پژوهش

این تحقیق به شیوهی تاریختحلیلی انجام شده است. در بخش گردآوری منابع شیوه کتابخانه‌ای اسنادی مد نظر بوده و بررسی نقوش از میان مجموعه تصاویر و مدارک کتابخانه‌ای اسنادی صورت گرفته است.

۲. موقعیت جغرافیایی استان خوزستان (دشت شوش)

استان خوزستان در جنوب غربی ایران واقع شده است. این استان از جانب شمال به استان لرستان، از شمال شرقی به استان اصفهان، از شمال غربی به استان ایلام، از طرف مشرق و جنوب شرقی به استانهای چهارمحال بختیاری و کهگیلویه و بویر احمد، از جنوب به خلیج فارس و از طرف مغرب به کشور عراق محدود است. در موقعیت ۵۰ درجه و ۳۹ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ است (آمارنامه خوزستان سال ۱۳۷۰- مرکز آمار ایران).

دشت خوزستان دشتی است رسوبی که در حاشیه جنوب غربی فلات ایران واقع شده و ارتباط آن با فلات ایران از طریق دره‌هایی است که در کوهپایه‌های جبال زاگرس واقع شده‌اند. دشت خوزستان که محل ورود سه رودخانه بزرگ کرخه، کارون و دز است، از غنی‌ترین دشت‌های حاصلخیز جهان که با نوع مرغوب و مستعد زمین و خاک است. جای تعجب نیست اگر بشر در دوران آغاز کشاورزی در این منطقه از دنیای باستان مستقر شده و اولین مرکز کشاورزی جهان را بنیان نهاده باشند. این استقرارهای اولیه به‌زودی نتایج مؤثری در نحوه زندگی بشر به وجود آورد و دشت خوزستان از آن پس شاهد به وجود آمدن تمدن‌های باستانی پیشرفت‌های در پهنای وسیع خود شد. به تدریج اجتماعات و استقرارهای اولیه توسعه یافته و پس از مدّت نسبتاً کمی بیشتر سطح این دشت وسیع محل اجتماعات اولیه شد. این اجتماعات اولیه بنا بر طبیعت و نحوه زندگی خود که بنیان آن بر اساس اقتصاد کشاورزی و گله‌داری بود، در وجوه مختلف، زندگی پیشرفت کرد و برای نظام اجتماع و روابط بین افراد یا اجتماعات به اصول و قواعد خاصی پایبند شد. (نگهبان، ۱۳۸۰، ص. ۱۴)

استان خوزستان از نظر ناهمواری به دو قسمت کوهستانی و جلگه‌ای تقسیم می‌شود. قسمت جلگه‌ای خوزستان تا به دامنه‌های شمالی و شمال شرقی مرز ایران و عراق، بین جبل حمربین و مصب اروندرود در خلیج فارس ادامه دارد. این جلگه بر سطح فرسایشی رسوبات جوان دوران سوم گسترش یافته است که هنوز ساختمان گذشته آن در اطراف اهواز به چشم می‌خورد. جلگه خوزستان با پس‌روی تدریجی خلیج فارس، دائماً، در حال توسعه است که به‌طور کلی میتوان از لحاظ ژئومورفولوژی آن را منطقه آلوویم دانست. با توجه به شرایط آب‌وهوای در جلگه خوزستان باتلاق‌های وسیع و ماسه‌زارها به چشم می‌خورد. این منطقه از جنوب خط دزفول- مسجدسلیمان، رامهرمز- بهبهان شروع شده و تا کرانه‌های خلیج فارس و اروندرود ادامه دارد. یگانه ارتفاعات داخلی جلگه خوزستان یک رشته ارتفاعات پست که به‌صورت تپه‌هایی است که در مرکز خوزستان واقع شده‌اند. کوه‌های زاگرس که جلگه خوزستان را از فلات ایران جدا نموده‌اند دنبال چین‌خوردگی‌های فلات ایران می‌باشند که اغلب از رسوبات دوران سوم زمین‌شناسی تشکیل شده‌اند. به‌طوری‌که تحقیقات زمین‌شناسی نشان می‌دهد، اصولاً، گرفتن قُرم اصلی فلات ایران را به دوره «میوسن» نسبت می‌دهند که پیدایش کوه‌های زاگرس نیز مربوط به همین دوره است. یکی از عواملی که در تغییر و تبدیل سطح خاک خوزستان دخالت مستقیم دارد عملیات «اروسیون» است. فرسایش (اروسیون) آبی چه از طریق رودخانه‌ها و چه سیل‌های فصلی در نقل و انتقال خاکها و تغییر وضعیت سطحی زمینهای جلگه خوزستان با شدّت و سرعت هرچه تمام‌تر در کار می‌باشند رودخانه‌ها، دائماً، در حال تغییر و گسترش بسترهای خود می‌باشند و این عمل به‌خصوص به علت تشکیل شدن بسترها از مواد خاکی با سرعت و به‌آسانی انجام می‌گیرد. از دیگر عوامل اروسسیون باد است. بادهای علاوه بر حرکت دادن شن‌های روان، در کندن و حمل کردن خاک‌های خوزستان نیز رل مهمی را عهده‌دار هستند (حسن‌آبادی، ۱۳۹۱، صص. ۹-۱۱).

خاک‌های دشت و دژه‌ها بیشتر بر اثر فرسایش (آب و باد) به وجود آمده‌اند، این خاک‌ها پس از انتقال در دشتها به‌صورت رسوب انباشته میشوند. ترکیب فیزیکی و شیمیایی این نوع خاک‌ها نسبت به‌موقع و نوع آن‌ها متفاوت است. در قسمت اعظم مساحت ایران که کوهستانی است در دامنه‌ها نسبت شن و ماسه و دانه‌های درشت بیشتر از قطعات ریز خاک رس و ماسه است درحالی‌که در جلگه‌ها، مخصوصاً، در نواحی که طغیان رودخانه‌ها مقدار زیادی مواد رسوبی روی اراضی ریخته باشد. ماسه خیلی کمتر، در مقابل خاک رس بیشتر است (بدیعی، ۱۳۶۷، ص. ۱۱۲).

همه این عوامل دست‌به‌دست هم داده‌اند تا بستر مناسبی از لحاظ تأمین خاک، آب و شنزارهایی روان جهت ساخت و ایجاد فن و هنر سفالگری را فراهم نمایند. موقعیت جغرافیایی مطلوب دشت خوزستان که یکی از پرآب‌ترین مکانها در دوران باستان بوده، سبب گسترش یکجانشینی و پرداختن به کشاورزی ساکنین اولیه گردیده است. توانایی کشاورزی عاملی مهم در نظم دادن به عواملی چون رود، کوه، کشتزار و حیوان بوده که ساخت سفال و ترسیم نقوش سفالینه‌ها به شکلی انتزاعی بر این غلبه زندگی بشری اذعان دارد.

۳. پیدایش سفال

سفال در دوران نوسنگی در ایران ظهور کرد. درواقع، سفال جایگزین مناسب برای ظروف سنگی و چوبی بود. در ابتدا انسان به‌طور اتفاقی از خاک رس برای ساخت سفال استفاده کرد که احتمالاً این امر به دلیل وفور و سهولت دسترسی بدان است؛ ولی بعدها تجربه به وی آموخت که بهترین خاک برای سفالگری همین است.

سفال عبارت‌اند از مخلوط خاک و آب و ماده‌ای که بتواند بعد از حرارت دیدن مخلوط ذرات مخلوط را به هم پیوند داده و متصل نگه دارد. چنانچه مخلوط آماده را بیش از ۴۰۰ درجه سانتی‌گراد حرارت دهیم، جسمی سخت به دست می‌آید که در اصطلاح «سفال» نامیده میشود. برای آماده نمودن مخلوط اولیه علاوه بر آب و خاک باید یکی از مواد زیر را حداقل به مخلوط اضافه کرد. نام آن گروه از مواد که میشود در رابطه با تکنیک سفالگری پیش تاریخ منطقه بیش از سایر مواد استفاده بوده است و عبارت‌اند از: کاهو، سبزیجات خردشده، شنریزه، پودر ماسه‌بادی، سفال خردشده، پودر سفال، صدف خردشده به‌ندرت و گاهی نیز از موی حیوانات استفاده میشده است (ملک‌شهمیرزادی، ۱۳۸۲، ص. ۱۲۵).

در نخستین سدهای هزاره ششم قبل از میلاد آبادانی جلگه‌های خوزستان (شوش مرکز دولت آینده ایلام) آغاز گردید. این جلگه از گل‌ولایی که رودخانه‌های سرازیر شده از زاگرس با خود حمل کرده پوشیده شده و خاک آن بسیار بارور بود، اما در آغاز مردمان برای آبادانی آن به دشواری‌های زیادی برخوردند چراکه سراسر منطقه نیزار، باتلاق و مرداب بود زیرا که در هزاره یکم قبل از میلاد کناره دریا کیلومترها در شمال سواحل کنونی قرار داشت. در هزاره پنجم صنایع دستی خانگی نیز رایج شد، در دوره‌های پیشین صنعت بافندگی در زاگرس رواج داشت ولی در این زمان (هزاره پنجم) در همه جا گسترش یافت، اما اگر تولید صنایع خانگی از قبیل ریستن و بافتن در بیشتر خانه‌ها و حتی اتاق‌ها امکان پذیر بود. تهیه مصنوعات سفالی به تخصص و همچنین جای به‌خصوصی نیاز داشت به همین دلیل در بسیاری از کارگاه‌هایی از قبیل کوزه‌گرخانه و... برای تولید این چنین اشیاء به وجود آمد (توحیدی، ۱۳۸۷، ص. ۲۲).

در نتیجه حفاری‌های هیئت مورگان ابتدایی‌ترین سفالهای ایران از ناحیه شوش مرکز اصلی ایلامیان قدیم به دست آمد. سفالهای شوش بخشی از وسایل قبری است که از گورستانی در سطح زیرین تپه شوش با ارتفاع ۲۵ متر بیرون آورده شد. گورستان تپه‌های بوده است که پس از به‌صورت اسکلت درآمدن جسد‌ها در قبر اولیه آن‌ها را حمل و در نزدیکی یکدیگر کپه میکردند و قسمتی از وسایل گور را برای استفاده در زندگی پس از مرگ آن‌ها قرار میدادند (مرگان، ۱۳۳۹، ص. ۱۱۵).

۳-۱. پیدایش سفالینه‌های منقوش

دیری نپایید که سفالگر ایران با تکیه بر هوش و ذکاوت خویش و الهام از اشیا و طرحهای موجود در تمدن پیرامونش، سفالهای ظریف و منقوشی به وجود آورد. این‌گونه بود که سفال به دلیل شکل‌پذیری

آسان، تغییر رنگ در اثر روش پخت و نقاشی روی دیواره آن وسیع‌ترین امکانات برای خلق آثار فراهم کرد. بدیهی است که برای مدت طولانی از هزاره ششم تا هزاره سوم قبل از میلاد، شکل‌سازی و نقاشی روی سفال یکی از فعالیت‌های اصلی هنری مردم دهکده‌های ایران بوده است؛ حتی پس از هزاره سوم پیش از میلاد تولید سفال منقوش برای قرن‌ها در دهکده‌های پارهای از مناطق ادامه داشت.

بشر اولیه از زمانی که چشم به طبیعت دوخت و به اطراف خود نگاه کرد، چیزهای زیادی برای نقش کردن مشاهده کرد، خاطرات زیادی داشت که آن‌ها را می‌بایست بازنویسی یا شکل‌سازی کند و زینت‌گری از هر خط راست یا کج الهام بگیرد و آن‌ها را برای خوش‌آیندی چشم در جایی مناسب به کار ببرد و به‌صورتی مطبوع ترکیب‌بندی کند. شاید مناسب‌ترین وسیله زینت‌گری بعد از آرایش سروصورت و بدن، کوزه‌های سفالی و گلی بوده‌اند. خط‌های راست و کج، موازی و متقاطع کشیدن، هاشورزنی و نقطه‌گذاری کردن، احتمالاً، ابتدایی‌ترین شیوه زینت‌گری بوده است؛ زیرا هم ساده‌ترین شکل‌ها را داشته و هم مناسب‌ترین نمونه مکرر‌سازی و به دست آوردن مهارت در این راه بوده است (ضیاءپور، ۱۳۶۵، صص. ۵۶-۵).

در باستان‌شناسی پیش‌اتاریخ در ایران، از شاخصه‌های مهم زمانی و مکانی فرهنگ‌های مختلف، ترکیب و نوع نقوش و تزئینات سفال‌ها است. در سفالینه‌های منقوش باستان هیچ خط و نقشی بدون مفهوم نیست. هر خطی و نقشی به روانی آب زلال صاف و پراز معنا است. نقوش سفالینه‌ها تقلیدی صادقانه از طبیعت اطراف و محیط‌زیست هستند که از درون سفالگران تراوش کرده‌اند. در پشت رمز و راز این نقوش آگاهی دادن و بیان ناشناخته‌ای پنهان است که امکان نوشتن و القای مفاهیم آن با کلام امکان‌پذیر نبوده است. به‌عبارتی دیگر، در این دوره سفالگر به طبیعت وفادار نبوده است و به جزئیات توجهی نداشته است، بلکه فقط به آن اشارهای داشته و به‌جای زندگی لمس شدنی هنر در این دوره سعی دارد به جوهره اشیاء بپردازد و به‌جای تصویرهای طبیعی و واقعی نمادها را ترسیم کند (کامبخش‌فر، ۱۳۷۹، ص. ۸).

سفالگران ایرانی بی‌آنکه اصول ستنی را نادیده بگیرند، از تمام ظرفیت‌های موجود بهره می‌گرفتند. شیوه پرداختی شاد و سرزنده و پراحساسشان به همان اندازه که با ریخت بخشیدن به بدنه سفالینه هماهنگی داشته، با طراحی آرایه‌های چشم‌نواز و دل‌انگیز و نیز باظرافت بسیار شکننده سفالینه نیز هماهنگی داشت. تغییرپذیری زنده طرح رویه و سطح و آرایه‌پردازی غیرتصنعی روان، خواه نقاشی شده، خواه کنده‌کاری، برجسته‌کاری، قالب گرفته‌شده، مهرزده شده یا نقش افزوده شده باشد، هم غنای مصالح کار و هم ظرافت حرکت دست هنرمند را نشان می‌دهد. ناهمسانی در شکل دادن و تزئین شاد و زنده را نمیتوان بی‌دقتی یا بی‌توجهی به شمار آورد. اندک آرایه‌ای که سفالگر ایرانی که‌گاه در پایه آشکار ساخته، گواه و علاقه او به صنعت خود است، اما سرعت و روانی، ماهیت ماده و خصلت فردی اوست. به‌یقین روحیه ایرانی، با چنین هنری سازگاری دارد. سرعت انتقال، قوه تخیل پویا و ذهن سرزنده، اساساً، با این کار سازگار است. سفالگران در سفالینه، خود را همان قدر طبیعی و شایسته بیان می‌کنند که خنیاگری در آواز، دستیابی به والاترین درجه در هر هنری همواره نتیجه این همسانی‌های خوشایند است. ویژگی سفالینه ایرانی را درواقع کیفیت مصالح تعیین می‌کرد که با مقایسه با هنرهای دیگر تأیید شده است (اکرمی، ۱۳۸۷، ص. ۱۶۹۹).

شوش یکی از مهمترین منطقه‌های باستان‌شناختی است که اشیاء ارزشمندی از آن یافته شده‌اند. قابل توجه‌ترین اشیائی که در این محل پیدا شده، سفال است. این سفال‌های منقوش خیلی

ظریف‌اند و با خاک بسیار نرمی ساخته شده است. رنگ آن‌ها خیلی روشن است و در حقیقت سفید مایل به زرد یا سبز است. نقش آن‌ها سیاه یا قهوه‌ای یا بنفش تیره است که مستقیماً روی بدنه ظرف قرار داده شده است و گاهی این رنگ به‌قدری ضخیم است که شبیه به لعاب شده و در نتیجه گذشت زمان ترک‌خورده و ریخته شده است. ظروف خوب در کوره پخته‌شده و به‌وسیله چرخ‌دستی ساخته شده و بدنه‌ی آن‌ها بسیار نازک است (واندنبرگ، ۱۳۷۹، ص. ۷۵). سفالهای دوره شوش به دو بخش مختلف، تقسیم شده‌اند: سفالینه‌هایی که مربوط به شوش ۱ و سفالینه‌هایی که به شوش ۲ مربوط می‌شوند. سفالینه‌های مربوط به شوش ۱ به چهار دسته تقسیم شده است: ۱- آبخوری‌ها؛ ۲- دیگ‌ها یا دیزی‌ها؛ ۳- کاسه‌ها یا قح‌ها؛ ۴- ظروف کروی شکل (رفیعی، ۱۳۸۷، ص. ۱۲۲).

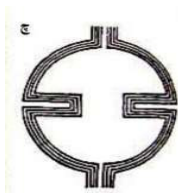
در نقوش سفالهای طبقه اول شوش سادگی و روشنی حکم‌فرما است. در ترکیب نقوش در شوش تناسب حجم رعایت شده، هر عضوی از این نقوش ارزش واقعی خود را درمجموع ترکیب حفظ نموده است. با سفال طبقه اول شوش در ایران نقش سفال به درجه کمال می‌رسد. تمام سفال‌هایی که بعد از طبقه اول کشف‌شده، از حیث مهارت هنری از آن پایین‌تر است. سفال طبقه اول شوش بالای زمین بکر در قشر چهار یا پنج‌متری پیدا شد. این پیدایی هنگامی صورت گرفت که در روی تپه شوش بین ۱۲٪ و ۹۱٪ متر در شمال غرب و ۱۷٪ و ۹۱٪ متر در جنوب غربی گمانه می‌زدند. نام شوش دوم، از طرف آقای «پوتیه» به تمام سفال‌هایی داده شد که خصوصیات طبقه اول شوش را نداشته‌اند؛ بنابراین تحت نام شوش دوم باید به تمام سفال‌های منقوش واقع بین طبقه لوحه‌های «پروتو ایلامی» تا زمان «پوزوراین شوشیناک» قرار دارد (واندنبرگ، ۱۳۷۹، ص. ۷۶).

۲-۳. نقوش هندسی سفالینه‌ها

نقوش هندسی یکی از متداول‌ترین و یکی از قدیمی‌ترین نقوشی هستند که در سفال‌گری مورد استفاده قرار می‌گرفته است. هنرمندان سفالگر از هزاره‌های نخستین سفالگری در مراکز سفالگری از نقوش هندسی برای تزئین انواع ظروف سفالینه استفاده کرده‌اند. سفال محوطه‌های باستانی دشت شوش ایران یکی از نمونه‌های تکامل‌یافته هنر انسان در به تجرید کشیدن طبیعت است. این نقوش درواقع شامل مفاهیم وسیع از تفکرات انسان‌های پیش‌اتاریخ است. برای بیان مفاهیم انتزاعی و مضامین موجود توسط ساکنان پیش‌اتاریخ به کار گرفته شده است. نقوش هندسی ظروف سفالینه‌های ایران، از طبیعت گرفته شده و تا جایی ساده شده است که این نقوش را می‌توان قدم‌های اولیه خط دانست. این نقوش بر روی کاسه، بشقاب، خمره، آبخوری، و دیگر ظروف متداول زمان خود به شیوه هندسی آراسته‌شده‌اند. (حسن‌آبادی، ۱۳۹۱، ص. ۷۱).

در دورانی که خط‌نوشتاری وجود نداشته است و هر چیزی با استفاده از نماد و شکل توصیف می‌شده است، هر شکل نمادی از یک جمله و هر خطی نمادی از یک مفهوم بوده است. برای اولین بار به‌قصد تقلید از ظروف سیدی بر روی سفال‌ها، خطوط عمودی، افقی، مورب، پهن یا باریک و... نقش شد. خط صاف یا افقی که برای محدود کردن شکل یا به‌صورت هاشور برای پرکردن دیگر شکل‌ها به کار می‌رفت و این خط نمادی از افق است که مفاهیمی مانند آرامش، اعتدال و سکون را نشان می‌دهد. خطوط عمودی نیز نمادی از ایستایی و استحکام می‌باشند و خطوط مورب نمادی از تحرک و پویایی می‌باشند (کیانی، ۱۳۸۱، ص. ۹۸). سفالگران با توجه به تجربیاتی که به دست آورده بودند، توانستند با استفاده از خطوط مختلف، شکل‌های هندسی زیادی از جمله مربع، دایره، لوزی، مثلث و... را بر روی سفالینه‌ها به وجود آورند (صمدی، ۱۳۸۳، ص. ۱۱).

طلسمهای گوناگون متوشل میشده اند. نقوش سفالینه ها نیز ابزاری برای بیان این انسان ها و حاصل این ابزار، بروز طلسمها در نقوش یافته شده و تبدیل آن ها به آثار هنری شده است.

تصویر 4. نقوش هندسی بر روی سفال شوش، طبقه اول (واندنبرگ، 1379، ص. 75)

در تصویر (۵) دایره های سیاه رنگ مشاهده می کنیم که در میان ۴ خط تیره افقی قرار دارد و در دو طرف آن دو صلیب می شود. شکل دایره در هر دو معنای خورشید و ماه به کار رفته است. خورشید سمبلی از آتش، آگاهی و نمادی برای افراد روشنگر است و در مذاهب نیز گاهی سمبلی برای پدر است و ماه برای مادر نشانی در خود دارد. خورشید در حال طلوع نمادی از تولد، آفرینش است. خورشید در حال غروب نمادی از مرگ است. خورشید نمادی است که روح بشری را نشان می دهد و ماه روشنی و پاکی را نشان خواهد داد (واندنبرگ، ۱۳۷۹، ص. ۳۹)

تصویر 5. نقوش دایره بر روی سفال شوش طبقه اول (واندنبرگ، 1379، ص. 75)

جدول ۱. نقوش هندسی (دایره) (نگارنده)

مفهوم	تصویر
رابطه آسمان با زمین که به وسیله باران صورت گرفته است بنا بر این آبی که داخل مربع است از آسمان آمده است و این آب زمین و آسمان را به هم مرتبط کرده است.	
اشکالی را به صورت کج درون دایره به تصویر کشیده و شاید تقلیدی از طبیعت و تحرک دنیای بدوی را به نمایش گذاشته است.	
این نقش نمادی از چهار عنصر طبیعی است و تقابل هم زمانی این عناصر در رویارویی هر لحظه را گویا باشد.	
دایره های را به همراه برشهایی از خطوط موازی با نظم هندسی نشان میدهد. شکل ترسیمی می تواند نمادی از طلسمی باشد.	
دایره های سیاه رنگ که میان ۴ خط تیره افقی قرار دارد و در دو طرف آن دو صلیب دیده می شود. شکل دایره در هر دو معنای خورشید و ماه به کار رفته است.	

سفالگران شکل دایره را در ماه و خورشید تصور کرده اند. دایره نماد روح و روان است. شکل دایره در هنرهای تجسمی با رنگ آبی دیده می شود و عمق را تداعی می کند. از مسائلی که ساکنان پیش از تاریخ را به خود مشغول کرده و نظرشان را جلب می کرده است، طلوع و غروب خورشید بوده است. دایره نمادی جهانی و مقدس است؛ این شکل که نمادی از وحدت و تمامیت و تقارن است و طبیعی ترین شکل محسوب میشود، از این رو مقدس است (کوپر، ۱۳۷۹، ص. ۱۴۵).

در تصویر (۱) رابطه آسمان با زمین که به وسیله باران صورت گرفته است مشاهده می شود، بنابراین آبی که داخل مربع است از آسمان آمده است و این آب، زمین و آسمان را به هم مرتبط کرده است و زمین نیز کامل شده است. آنچه در این تصویر به نظر می رسد، زمین است که برای کشاورزی به کمال رسیده است (ارجمندی، ۱۳۷۴، ص. ۱۳۳).

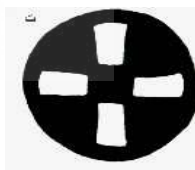
تصویر 1. نقش مربع در کادر دایره (واندنبرگ، 1379، ص. 75)

تصویر (۲) دایره های را نشان می دهد که اشکالی را به صورت کج درون دایره به تصویر کشیده و تداعی کننده سقوط است. سفالگر به شکل هندسی اشکال، جان بخشیده و حرکت انسانها را در آن القا می کند و شاید تقلیدی از طبیعت و تحرک دنیای بدوی را به نمایش گذاشته است.

تصویر 2. نقوش هندسی سفال شوش طبقه اول (کیانی، 1381، ص. 78)

در تصویر (۳) دایره های سیاه رنگ تصویر شده که صلیبی به رنگ سفید درون آن ترسیم گردیده است. این نقش نمادی از چهار عنصر طبیعی است و تقابل هم زمانی این عناصر در رویارویی هر لحظه را گویا باشد.

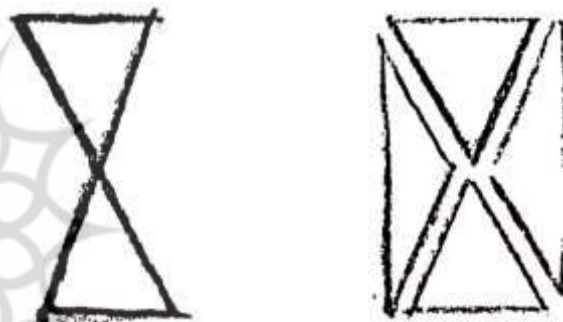
تصویر 3. نقوش هندسی سفال شوش (کیانی، 1381، ص. 78)

تصویر (۴) که نمادی از نقشی خاص است. دایره های را به همراه برشهایی از خطوط موازی با نظم هندسی نشان می دهد. شکل ترسیمی می تواند نمادی از طلسمی باشد. انسان دوران کهن همواره دستخوش صدمات، آسیب ها و اضطراب ناشی از نیروهای مختلف طبیعی بوده و این سختی و مرارت را به نیروهای افسونی و اهریمنی نسبت می داده است. از این رو برای مقابله و حفظ خود از این گزندها به

از نمادهای هندسی بر روی سفالینه‌های دوره شوش که مربوط به عنصر خاک است، نماد مثلث است که این نماد در عناصر چهارگانه مشترک است. شکل مثلث با رأس پایین با یک خط که مثلث را تقسیم کرده است، نماد مفهومی خاک است. مثلث‌های روی سفالینه‌های شوش نماد عناصر اربعه می‌باشند که این نماد باعث رویش گیاهان و محافظت از بقای موجودات بر روی زمین می‌شوند (صمدی، ۱۳۸۳، ص. ۲۲).

تصویر ۶. نقوش مثلث و ترکیب-بندی آن کنار سایر اشکال (توحیدی، ۱۳۸۷، ص. ۱۰۸)

تصویر ۷. نقش چهار مثلث در کادر مربع تصویر ۸. نقش دو مثلث (واندنبرگ، ۱۳۷۹، ص. ۷۵)

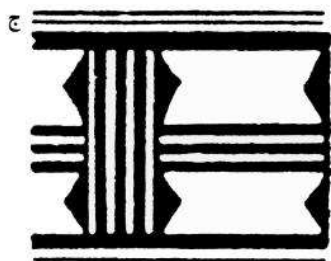
در دوره شوش نقش آسمان به مانند تصویر (۸) با دو مثلث روی سفالینه‌ها ترسیم می‌گردد. زیگزاگهای بلند نشانی از ارتفاعات کوهها و لوزیهای محصور در آن شاید انسانهایی دستبهدست هم داده را به ذهن متبادر کند.

تصویر ۹. نقش مثلث میان ریتیم ۷ (توحیدی، ۱۳۸۷، ص. ۱۰۸)

همان‌طور که ذکر شد، مثلث نمادی از خاک و مربع شطرنجی محصور در آن نشانی از زمین کشاورزی است. انسان عهد قدیم وابستگی محصول به نعمت آسمانی (باران) را با به نمایش درآوردن نقوش آن بیان کرده است.

ریتیم ایجادشده با ترکیب مثلث‌های سیاه، خطوط و فضای سفید نوعی تناسب را به اجرا گذاشته است.

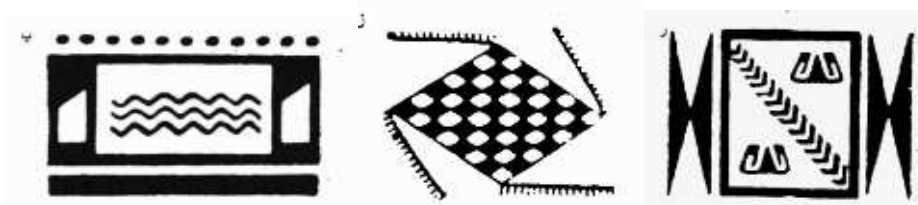
تصویر ۱۱. نقوش هندسی بر روی سفال شوش طبقه اول (واندنبرگ، ۱۳۷۹، ص. ۷۵)

جدول ۲. نقوش هندسی (مثلث) (نگارنده)

تصویر	مفهوم
	نماد مثلث در عناصر چهارگانه مشترک است. شکل مثلث با رأس پایین با یک خط که مثلث را تقسیم کرده است، نماد مفهومی خاک است.
	در دوره شوش نقش آسمان به مانند شکل ۸ با دو مثلث روی سفالینه‌ها ترسیم می‌گردد.
	شکل ۸ با دو مثلث روی سفالینه‌ها نقش آسمان را بیان می‌کرد.
	زیگزاگهای بلند نشانی از ارتفاعات کوهها و لوزیهای محصور در آن شاید انسانهایی دستبهدست هم داده را به ذهن متبادر کند.
	مثلث نمادی از خاک و مربع شطرنجی محصور در آن نشانی از زمین کشاورزی است.
	ریتیم ایجادشده با ترکیب مثلثهای سیاه، خطوط و فضای سفید نوعی تناسب را به اجرا گذاشته است.

نقش مربع بروی سفالینه‌های دوره‌شوش وجود داشته و این نقش نمادی از چهار جهت، چهار عنصر طبیعت است و وجود این نقش بر روی سفالینه‌های دوره‌شوش نشان می‌دهد که مردم شوش برای تقسیم‌بندی زمین‌های کشاورزی خود، چهار جهت اصلی را می‌شناخته‌اند. بر آثار باقی‌مانده با توجه به بررسی‌هایی که انجام شده است نماد خاک و زمین در اکثر موارد به صورت مربع است. (ارجمند، ۱۳۷۴، ص. ۱۳۴).

در سفالینه‌های شوش چهارگوش که گاه به صورت مربع و گاه به صورت مستطیل به تصویر کشیده شده است، زمانی امواج آب و یا خطوط منکسر نمادین زمین مرزوعی، و زمانی سنبله‌ی گندم را متصوّر می‌کند. شاید این قُرم کنایه‌ای از چهارگوشه‌ی عالم و یا اشارهای به چهار جهت اصلی باشد. مربع با عدد چهار در ارتباط است که این عدد از تقدس و اهمیّت دینی و کیهانی برخوردار است (کوپر، ۱۳۷۹، ص. ۳۴۴).

تصویر ۱۲. نقوش هندسی بر روی سفال شوش طبقه اول (واندنبرگ، ۱۳۷۹، ص. ۷۵)

جدول ۳. نقوش هندسی (مربع) (نگارنده)

مفهوم	تصویر
مردم شوش برای تقسیم‌بندی زمینهای کشاورزی خود، نماد مربع را به عنوان چهار جهت اصلی را می‌شناخته‌اند.	
نقش مربع، نمادی از چهار جهت، چهار عنصر طبیعت است.	
این نمادهای آبیاری و زراعت حاکی از وجود رودخانه‌هایی در بستر سرزمین شوش است.	
طرح الهام گرفته شده از طبیعت که پرتو نور متصاعد شده از ۴ جهت را به مثلثها (نمادی از آسمان) نشان می‌دهد.	
زیگزاگهای پیوسته‌ای که سلسله‌ای از رشته‌کوه‌ها را تداعی میکند که انتهای صاف آنها به راه یا مسیر اشاره دارد.	

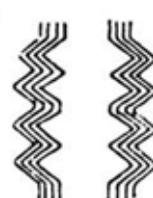
بر روی بسیاری از سفالینه‌های به دست آمده به ویژه در سفالهای دوره‌شوش، نقش‌هایی از مربع دیده میشود که با خطوط گوناگونی ترسیم شده‌اند، این نقوش می‌توانند نمادهایی از زمین‌های کشاورزی باشند و گاهی این مربع ها بر روی برخی از ظروف به وسیله خطوط کوتاهی به مربع‌های کوچکتری تقسیم شده که همه نمادهایی از آبیاری و کشاورزی در این محل می‌باشند (واندنبرگ، ۱۳۷۹، ص. ۷۵). این نمادهای آبیاری و زراعت حاکی از وجود رودخانه‌هایی در بستر سرزمین شوش است که در چرخه زندگی و حیات نگارندگان نقوش سفالینه ها حضوری تأثیرگذار داشته است.

تصویر (۱۳) طرحی را با الهام از طبیعت را نشان می‌دهد که در آن پرتو نور متصاعد شده از ۴ جهت مثلث (نمادی از آسمان) که از طریق رأس به یکدیگر متصل شده اند، بیانگر است.

تصویر ۱۳. نقوش هندسی بر روی سفال شوش طبقه اول (واندنبرگ، ۱۳۷۹، ص. ۷۵)

تصویر (۱۴) با زیگزاگهای پیوسته میتواند سلسله ای از رشته‌کوه‌ها را ترسیم کرده باشد که انتهای صاف آن به راه یا مسیر اشاره دارد.

تصویر ۱۴. نقوش هندسی بر روی سفال شوش طبقه اول (واندنبرگ، ۱۳۷۹، ص. ۷۵)

ایران یکی از کهنترین کانونهای زراعت در جهان است. حفاریهای باستانشناسی که در طی سی سال اخیر به عمل آمده نشان می‌دهد که ایران در چهارمین هزاره قبل از میلاد مسیح هزار سال از عمرشان می‌گذشته یافت شده است. بیشتر گیاهان و میوه‌های حوضه دریای متوسط (مدیترانه) و آسیای مقدم و میانه که اکنون می‌شناسیم در هزاره اول پیش از میلاد مسیح در ایران به عمل می‌آمده و کشت می‌شده، از آن جمله است: هلو و زردآلو و انجیر و انار و گلابی و موی انگور و نخل خرما. در جنوب باختری در دره رود کارون درخت زیتون غرس و پرورش شده.

بر روی سفالینه‌های دوره باستان نقش خوشه گندم که نمادی از قداست و اهمیّت گندم در زندگی بشر دارد دیده می‌شود. گندم و آنچه

بوده‌اند و عمیق‌ترین نیازهای درونی انسان را نشان می‌داده‌اند. نقوش درختان زاینده از رمز و رموزی است که در شاخ و برگهای آن گسترش می‌یابند و در بستر اسطوره‌ها و مذاهب و دینها و تمدنهای گوناگون ریخته شده‌اند (دوبوکو، ص. ۷۶). سرو نشانه‌ای از جنگل بوده و نمادی از رویش و امید به زندگی است. سرو به جهت رشد در کنار آب، ارتباط میان آب، زمین و گیاه این سه عنصر کشاورزی شناخته شده است.

تصویر ۱۸. نقش سرو سفالینه‌های شوش الف (صمدی، ۱۳۸۳، ص. ۸)

در میان مردم شوش تقدس درخت و آب وجود داشته است. درخت همواره نهاد رشد و زندگی بوده است. درخت نشانه جنگل بوده و مورد احترام قرار می‌گرفت. اکنون نیز در ایران در بیشتر دهکده‌ها که چنار کهن‌سالی وجود داشته باشد، آن متبرک و مقدس دانسته و با احترام از آن مراقبت می‌کنند. ارتباط بین گیاه، آب، زمین، سه عنصر برجسته در زندگی کشاورزی ابتدائی در هنر سفالگر شوش جلوه گر میشود. این سه طرح چنان ساده و صمیمی در کنار یکدیگر جای گرفته‌اند که گویی شعری کوتاه و ساده می‌سرایند. هر درخت مقدس آینه تمام‌نمای انسان است که در بین ایرانیان (شوش) این درخت مقدس سرو بوده که سمبل سبز، جوانی و همیشه پابرجا بوده که این نیز نمادی است از زندگی و بقای حیات (اپهام پوپ، ۱۳۸۷، صص. ۱۰-۱۵-۱۸).

جدول ۴. نقوش گیاهی (نگارنده)

مفهوم	تصویر
نقش خوشه گندم که نمادی از قداست و تأکیدی از اهمیت گندم در زندگی بشر دارد.	
در میان یک دایره، صلیب سیاهی نقش شده است و در وسط صلیبها نقوش گیاهی ترسیم شده است. وجود گیاه داخل دایره نشانی از ارتباط آسمان و زمین است.	
در میانه دایره‌های، یک صلیب سفید و در کنار آن صلیب سیاهی نقش شده است. در میان این صلیبها نقوش گیاهی ترسیم شده‌اند که فضاهای مثبت و منفی زیبایی در کنار یکدیگر را بیان مینماید.	
سرو نشانهای از جنگل بوده و نمادی از رویش و امید به زندگی است.	

۳-۴. نقوش حیوانی سفالینه‌ها

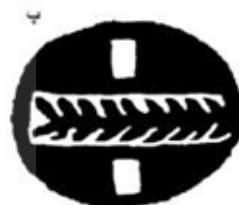
نقوش حیوانی بر روی سفالینه‌های دوره شوش، شامل ماهی‌ها، مارها،

با گندم تهیه می‌شود از جمله، نان از حرمت خاصی برخوردار بوده‌اند. نقش خوشه گندم در سفالینه‌های دوره شوش به دو شکل ترسیم شده است که یک‌بار با نقش بزکوهی ترکیب شده است و نقش دم را برای بز ایفا میکند و بار دیگر درون دایره‌ای که در میان شاخ‌های بزکوهی است نقش شده است (حاتم، ۱۳۷۳، ص. ۳۶۵).

تصویر ۱۵. نقش خوشه گندم بر روی سفالینه‌های شوش الف (صمدی، ۱۳۸۳، ص. ۸)

دایره سیاهی را در تصویر (۱۶) مشاهده میکنیم که شاخه گیاه ساده شده‌ای در میان آن به چشم می‌خورد که به خوشه گندم شباهت دارد. در نزد انسان دوره باستان، نقش دایره نمادی از تجلی صفا و گوهر عالم و تمامیت و کمال بوده است و نقش خوشه گندم نمادی از رویش و برکت است (بلخاری، ۱۳۸۳، ص. ۷). وجود گیاه داخل دایره نشانی از ارتباط آسمان و زمین است. دایره نماد آسمان، منبع روان کننده باران و زمینی که از آن سیراب میشود، خوشه و گیاه رویش میکند.

تصویر ۱۶. نقش خوشه گندم در سفالینه‌های شوش الف (صمدی، ۱۳۸۳، ص. ۸)

در تصویر (۱۷) در میان یک دایره میتوان طرحی از یک صلیب سفید را مشاهده کرد که در کنار آن صلیب سیاهی نقش شده است و در میان این صلیب ها نقوش گیاهی ترسیم شده‌اند. شکل دایره و ترکیب گیاهان با صلیب، فضاهای مثبت و منفی زیبایی در کنار یکدیگر به وجود آورده است (صمدی، ۱۳۸۳، ص. ۸).

تصویر ۱۷. نقوش گیاهی سفالینه‌های شوش الف (صمدی، ۱۳۸۳، ص. ۸)

از زمانهای گذشته نقوش درختان، نمادی از آینه‌ی تمام‌نمای انسان

لکله ها، بزکوهی، سگ، و مرغان آبی گردن دراز با پاهای بلند می باشند. سفالگران نقوش حیوانات را بسیار ساده سازی کرده اند، به طوری که تنها با خطوط و علامت آن ها را مشخص کرده اند. در ایران، به طور کلی در هیچ منطقه ای نقوش حیوانات با مهارتی که در این دوره ترسیم شده اند دیده نمی شود (رفیعی، ۱۳۸۷، ص. ۱۲۴).

۳-۴-۱. بزکوهی

در دوره باستان مردم عقیده داشته اند که شاخ های پر پیچ و خم بز کوهی در بارش باران تأثیر گذار است. از زمان های قدیم، ماه با باران و خورشید با خشکی و گرما رابطه داشت و میان شاخ های خمیده کوهی و هلال ماه نیز رابطه ای وجود دارد از این رو مردم باستان عقیده داشته اند که شاخ های پر پیچ و خم بزکوهی در نزول باران مؤثر است. غالباً، دم حیوان دراز و کشیده شده و شاخ ها نیز تناسب پهن و بزرگ گردیده است (حاتم، ۱۳۷۳، ص. ۳۵۸).

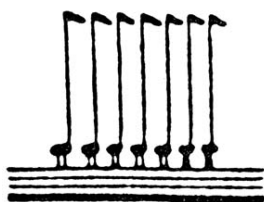
تصویر ۱۸. نقش بزکوهی روی جام شوش ۳۵۰۰ ق.م

حتی بعدها نقش شاخ های بزکوهی به طور مستقل روی سفالینه نقش شده اند که شاخ ها، با خطوط مواج میان آن ها (نمادی از آب) ترسیم گردیده اند. این نقش حاکی از ارتباط میان ماه و آسمان از دیدی، طلب باران برای رویش گیاهان زمین است؛ زیرا زمین با مربع نمایان گردیده است. انسان باستان بدین تحلیل که بزکوهی برای خوراک، نیاز به گیاه کوه دارد و نگهدار کوه، ماه است، بزکوهی را رابط بین ماه و زمین می پنداشته اند و آن را الهه رویدنی ها می دانسته اند پس نقش بزکوهی با شاخ آن را سمبل رویش روی سفالینه ها نقش می کردند.

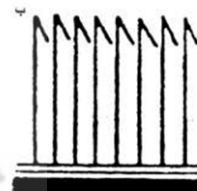
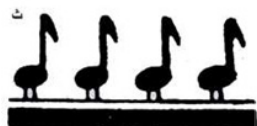
۳-۴-۲. پرندگان

دشت خوزستان به دلیل موقعیت جغرافیای میزبان پرندگان مهاجر گوناگونی از جمله: لکله، حواصیل، مرغابی، غاز، گروس و... بوده است. در شوش به تصویر کشیدن نقش پرندگان خبری از ارتباط عمیق سفالگران این دوره با طبیعت می دهد. قدیمی ترین نقوش پرندگان بر روی سفالینه های ایران باستان متعلق به سده های اول هزاره چهارم پیش از میلاد می باشند (گیرشمن، ۱۳۷۱، ص. ۵).

در بیشتر موارد شاهد ردیف پرندگان روی خطوط مواج (نمادی از آب) و یا خطوط افقی (زمین زراعی) هستیم. برخی موارد نیز نقش ردیف پرندگان را در لبه بالایی سفالینه ها مشاهده می شود که نمادی از پرواز است. گاهی نیز تک پرند های در حال پرواز نقش شده است.

تصویر ۱۹. نقش پرندگان در سفالینه های شوش (واندنبرگ، ۱۳۷۹، ص. ۷۵)

تصویر ۲۰. نقوش پرندگان طبقه اول شوش (واندنبرگ، ۱۳۷۹، ص. ۷۵)

تصویر ۲۱. نقش مار روی سفالینه های شوش (واندنبرگ، ۱۳۷۹، ص. ۷۵)

۳-۴-۳. سگ

در زمان های قدیم اهمیت آب بدن گونه بود که آب را در کنار باد و خاک

در تصویر بالا سمت راست پرندگان با فرم اغراق شده و بسیار ساده روی خطوط افقی (نماد زمین زراعی) ترسیم شده اند. در کنار آن نیز نقش پرندگانی با نوک های مثلثی و بدنی کوچک نسبت به گردن درازشان، شناور روی آب تصویر شده و همچنین ردیف پرندگانی در حال حرکت روی ریتم خطوط افقی مشاهده می شود که بازگوکننده ارتباطی عمیق میان انسان کهن با طبیعت است؛ زیرا با این نقوش جریان داشتن زندگی و حیات را بیان می کند. این پرندگان گردن دراز که نمادی از باران مداوم، آب و رویش گیاهان در باور مردمان شوش بوده اند.

۳-۴-۳. مار

بر روی ظروف سفالی دوره شوش یکی از حیواناتی که مربوط به ماه است، مار است. نماد شناخته شده ماه، مار شاخدار است که از درختان و ماه نگهداری می کند و نمادی از آب می گردد. در نقش های سفالینه های شوش ماه و مار که همیشه ماه مراقبت درختان است، دیده می شود (آمی، ۱۳۷۲، ص. ۵۹).

۴. نتیجه‌گیری

کشفیات و مستندات که از شوش باستان به دست آمده، سفال منقوش را در ابتدایی‌ترین شکل ثابت کرده است. این تمدن کهن، پیشرفت فزاینده‌ای در به ثمر رساندن هنر و سازه‌های سفالی داشته است. جوامع باستانی، هنر را وسیله‌ای برای بروز اندیشه و تفکر می‌دانستند؛ زیرا در نبود دانش نگارش، تنها ابزار بیانی، ترسیم نقوش است. انسان کهن در این آثار، جستجوگری و ارتباط تنگاتنگش را با محیط پیرامون به نمایش گذاشته است. محیطی که در آن عوامل طبیعی مانند خاک مساعد و مرغوب، آب مطلوب به واسطه رودخانه‌های پُرآب و باران فراوان، زمینه‌ساز دشتی حاصلخیز به عنوان اولین مرکز کشاورزی جهان شده است و ارتباطی که سراسر آن به دنبال بیان باور، اعتقاد، نیایش و چرخه زندگی است؛ البته ساده‌سازی و انتزاعی بودن نقوش متنوع، جهان بینی از فرهنگی کهن را بازگو می‌کند. فرهنگی که نقوش هندسی، گیاهی، حیوانی و انسانی ترسیم شده روی سفالینه‌ها پایش نشانی از تأثیر عمیق عوامل زیست محیطی در زندگی اوست. در تصاویر نمادین نقوش گیاهی همچون سرو یا خوشه‌ی گندم بر روی سفالینه‌ها، نمایانگر وجود کشت و زرع گیاهان و میوه‌ها در این حوزه به واسطه وجود رودخانه‌های پُرآب شوش می‌باشند. نقوش هندسی مربع شکل سفالینه‌ها، نمادی از زمین زراعی و به خصوص خطوط مواج میانی آن، نمادی از آبیاری و کشاورزی در آن است. همچنین خطوط مواج ترسیم شده زیر پای پرندگان گردن‌دراز، بیانگر رودخانه‌هایی است که فراوانی در محصولات زراعی و تجمع موجودات آبی را به همراه داشته است. اشکال نگاری بزکوهی با شاخ‌های پریچ‌وخم نمادی از ارتباط میان ماه و آسمان است که در طلب و نزول باران مؤثر بوده است. بدین ترتیب تأثیر ویژگی‌های متنوع شوش با اشکال نگاری سفالینه‌ها ارتباطی نزدیک و عمیق را رقم زده است. همان‌طور که در تحلیل نقوش سفالینه‌ها اشاره گردید بشر اولیه کوشیده با تسلط بر طبیعت از اضطراب‌ها و بیم‌هایش رهایی یابد و با کمک عناصر چهارگانه آب، باد، خاک و نور به خواسته‌های خویش دست یابد.

و آتش قرار داده اند که آن‌ها را به وجود آورندگان عالم و گردانندگان نظام هستی می‌دانسته‌اند و همواره آن‌ها را گرمی و مقدس می‌شمردند. همیشه آب نقش تعیین‌کننده‌ای در زندگی انسان داشته است تا جایی که همه تمدن‌ها در اطراف آب‌ها و رودخانه‌ها پراشده‌اند. بر روی سفالینه‌های شوش نوعی سگ به عنوان نماد آب دیده می‌شود (ضیاءپور، ۱۳۶۵، ص. ۵۱).

تصویر ۲۲. نقش سگ روی سفالینه‌های شوش (ضیاءپور، ۱۳۶۵، ص. ۵۵)

جدول ۵: نقوش حیوانی (نگارنده)

تصویر	مفهوم
	این نقش حاکی از ارتباط میان ماه و آسمان است. از دیدی، طلب باران برای رویش گیاهان زمین است، زیرا که زمین را با شکل مربع نمایش داده‌اند و شاخ‌های بزکوهی با خطوط مواج (نمادی از آب) را تداعی میکند.
	در شوش، با به تصویر درآوردن نقوش پرندگان مختلف، جریان داشتن زندگی و حیات را بیان میکردند. پرندگان، نمادی از باران مداوم، آب و رویش گیاهان بوده‌اند.
	نماد شناخته شده ماه، مارشاخدار است که از درختان و ماه نگهداری میکند و نمادی از آب میگردد.
	بر روی سفالینه‌های شوش نوعی سگ به عنوان نماد آب دیده میشود.

کتابنامه

- اپهام پوپ، آ. (۱۳۸۷). *شاهکارهای هنر ایران*. ترجمه پرویز ناتل خانلری. تهران: علمی و فرهنگی.
- اپهام پوپ، آ.، اکرمی، ف. (۱۳۸۷). *سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز*. جلد اول. ویراستار سیروس پرهام. تهران: علمی و فرهنگی.
- بدیعی، ر. (۱۳۶۷). *جغرافیای مفصل ایران*. جلد اول. تهران: اقبال.
- بلخاری، ج. (۱۳۸۳). «نسبت عناصر اربعه با مربع و تأثیرات آن بر هنر و معماری». *هماندیشی هنر و عناصر طبیعت*. تهران: فرهنگستان هنر.
- پاشرشید، د. (۱۳۹۲). *بررسی نقش و فرم در سفالینه‌های شوش*. پایاننامه کارشناسی ارشد رشته نقاشی. دانشکده هنر و معماری. دانشگاه آزاد اسلامی تهران.
- پراده، ا. (۱۳۳۷). *هنر ایران باستان*. ترجمه یوسف مجیدزاده. تهران: دانشگاه تهران.
- پیگولوسکایا، ن. و. (۱۳۵۴). *تاریخ ایران از دوران باستان تا پایان سده هجدهم میلادی*. ترجمه کریم کشاورز. تهران: انتشارات پیام.
- توحیدی، ف. (۱۳۸۷). *فن و هنر سفالگری*. تهران: دانشگاه تهران.
- حاتم، غ. م. (۱۳۷۴). «نقش و نماد در سفالینه‌های کهن ایران». *نشریه فصلنامه هنر، شماره ۲۸، ۳۶۴-۳۶۵*.
- حسنآبادی، ک. (۱۳۹۱). *بررسی نقوش سفالینه‌های پیش از تاریخ دشت شوش تا آغاز نگارش*. پایاننامه کارشناسی ارشد رشته باستانشناسی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه آزاد اسلامی تهران.
- دوبوکود، م. (۱۳۷۳). *رهنمای زنده جان*. ترجمه جلال ستاری. تهران: مرکز.
- رفیعی، ل. (۱۳۸۷). *سفال ایران از دوران پیش از تاریخ تا عصر حاضر*. تهران: نشر یساولی.
- صمدی، م. (۱۳۸۳). *ماه در ایران از قدیمیترین ایام تا ظهور اسلام*. تهران: علمی و فرهنگی.
- ضیاءپور، ج. (۱۳۶۵). *نقوش زینتی در ایران از کهنترین زمان تا دوره ماد*. تهران: اداره کل نگارش وزارت فرهنگ و هنر.
- کامبخش‌فرد، س. ا. (۱۳۷۹). *سفال و سفالگری در ایران*. تهران: ققنوس.

کونتو، ژ. (۱۳۸۰). *سفالگری ابتدایی در ایران*. ترجمه ژیلبرت صدیقپور. تهران: ژیلبرت صدیقپور.
 کیانی، ی. (۱۳۸۱). *پیشینه سفال و سفالگری در ایران*. تهران: انتشارات سینه دانش.
 کوپر، ج.س. (۱۳۷۹). *فرهنگ نمادهای سنتی*. تهران: فرهاد.
 گیرشن، ر. (۱۳۷۱). *ایران از آغاز تا اسلام*. ترجمه محمد معین. تهران: نشر علمی و فرهنگی.
 مرگان، ژ. (۱۳۳۹). *مدارک مصور جغرافیای غرب ایران*. تفسیر و توضیح از جهانگیر صوفی، کاظمودیی، شماره چهارم، سال دوازدهم، نشریه دانشکده ادبیات، دانشگاه تبریز.
 مجیدزاده، ی. (۱۳۷۶). *تاریخ و تمدن بین النهرین*. جلد اول. تهران: مرکز انتشارات دانشگاهی تهران.
 ملک شهمیرزادی، ص. (۱۳۸۲). *ایران در پیش از تاریخ باستانشناسی ایران از آغاز تا سپیده دم شهرنشینی*. تهران: سازمان میراث فرهنگی.
 نگهبان، ع.ا. (۱۳۸۰). *پنجاه سال باستانشناسی ایران*. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
 واندنبرگ، ل. (۱۳۷۹). *باستانشناسی ایران باستان*. ترجمه عیسی بهنام. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی